

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ -42

KUR'ÂN ve TEFSİR

ARAŞTIRMALARI-VI

(İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II)

Tartışmalı İlmî Toplantı

11-12 Ekim 2003

Dr. Salime Leyla GÜRKAN * Doç. Dr. Mustafa SİNANOĞLU
 Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM * Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ
 Osman DEMİR * Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
 Prof. Dr. Mustafa ÇAĞIRICI * Doç. Dr. İlhan KUTLUER
 Dr. Mehmet DALKILIÇ * Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
 Doç. Dr. Mahmut Erol KILIÇ * Prof. Dr. Şefa SAYGILI

Dr. Tahir ÖZAKKAŞ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Yavuz ARGIT Bölümü	
Dem.No.	122301
Tes.No.	297.1 KUR.T

İstanbul 2004

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak Ensar Neşriyat'a Aittir.

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 42

ISBN : 975-6794-24-0

Kitabın Adı
Kur'an ve Tefsir Araştırmaları - VI
(İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi - II)

Tebliğlerin,
Bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Editör
Prof. Dr. Bedrettin ÇETİNER

Yayın Hazırlık
Dr. İsmail KURT, Seyit Ali TÜZ

Baskı
Karmat
Kale İş Merkezi No: 51 Davutpaşa
Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 482 29 70

1. Basım
Ağustos 2004

İsteme Adresi
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Süleymaniye Cad. No: 13 Süleymaniye / İstanbul
Tel : (0212) 513 43 41 - 513 03 09
Faks : (0212) 522 46 02

GAYBIN BİLİNMESİNDE KEŞF VE İLHAMIN ROLÜ

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi¹

“Gayb”, “ilham” ve “bilme” dediğimiz üç anahtar kelime hakkında kısa kısa bilgi vererek, başka bir deyimle zaten bilinen bu anahtar kelimelere ilişkin bazı hususları hatırlatarak konuya girelim:

I- Önce gayb nedir? Tek bir tanımla ifade edilen belli bir şey midir? Yoksa farklı türleri olan, bunun için de farklı tanımları bulunan bir şeyler midir? Eğer gaybın çeşitli biçimleri ve türleri varsa –ki öyledir- bunların hepsi mi, ya da bir kısmı mı bilinir veya hiçbiri mi bilinmez?

II- İkinci olarak gaybı bilme aracı olarak söz konusu edilen ilham ve keşf nedir? Keşf ve ilham esasen akıl, his ve vahy yoluyla malumumuz olan hususları başka bir yoldan ve başka bir biçimde bilmeye yarayan bilme vasıtaları mıdır, yoksa akıl, his ve vahyden ayrı bir bilme aracı olup farklı bir bilgi edinme yolu mudur? İbn Sina’nın “Ebû Sa’îd Ebu’l-Hayr benim bildiklerimi görüyor” demesi; Ebû Sa’îd’in ise “Benim gördüklerimi o biliyor” demesi akıl ve ilhamın bizi farklı yollardan aynı hakikate ulaştırdığını göstermektedir. Eğer bu doğru ise yani aynı hakikate akılla da ulaşılabiliriyorsa ilham ve keşfin anlamı, önemi ve değeri nedir? Yok eğer keşf ve ilhamla bilinen bir husus akıl ve akıl yürütme ile bilinemiyorsa bu durumda keşf ve ilhamla hasıl olan bilginin doğruluğunu nasıl ispatlayabiliriz? Eğer bu bilginin doğruluğu ispatlanamazsa, ispatlanamayan ve doğrulanamayan bir bilgiyi neye göre ve nasıl doğru ve geçerli sayarız? Bu husustaki ölçü nedir?

III- İlham ve keşfle elde edilen bilginin değeri, güvenilirliği, açıklık ve kesinlik derecesi nedir? Özellikle akıl ve vahy ile edinilen bilgilerle mukayese edilince nasıl bir özelliği vardır? Aklî ve naklî bilgilerle çatışır veya çelişir mi? Eğer çatışır ve çelişirse bunlardan hangisi

¹ Usuleyman@uludag.edu.tr

hangi durumlarda geçerli, hangisi geçersiz kabul edilir? Eşdeğerde olmaları halinde hangisi ve niçin tercih edilir? Bunun bir kıstası var mıdır?

IV- Herkesin keşfi ve ilhamı aynı değerde midir? Yoksa peygamberlerin, velilerin, sıddıkların ariflerin, takva sahibi salih mü'minlerin keşf ve ilhamları farklı değerde ve nitelikte midir? Sülûke yeni başlamış mübtedî mürîd ile vuslat ehli müntehî vâsıl/ermiş arasında bu hususta ne gibi farklar vardır?

V- Peygamberlere vahy ve ilham, velilere ilham ve keşf yoluyla gaybla ilgili bazı hususlarda birtakım bilgiler gelirken tam tersine acaba kâhinler, münecimler, sihirbazlar ve medyumlar benzeri bir yolla gaybla ilgili bazı bilgiler edinme imkan ve yeteneğine sahip midirler? Eğer bu soruya "Evet sahiptirler." şeklinde cevap verilirse bu konuda kaynağı Hak ve melek olan ilhamla, kaynağı nefis ve şeytan olan hadîs-i nefis/nefsin desisesi ile şeytanın vesvesesi nasıl ayırt edilir? En azından bazı durumlarda rahmanî olanla şeytanî olanı birbirine karıştırma ihtimali ve tehlikesi yok mudur?

İşte "gaybın bilinmesinde keşf ve ilhamın rolü" dediğimiz zaman bütün bu soruları ve benzeri daha başka soruları kendimize sormamız gerekir. Bu durum da gaybı bilme problematiğinin çok yönlü bir mes'ele olduğunu gösterir. Bu problem bir yandan kendi içinde daha başka birtakım problemler barındırırken, diğer yandan epistemolojik daha başka problemlerle de tartışmalı bir durum gösterir.

Şimdilik konuya ilişkin bir çok problemi bir yana bırakarak mes'eleye kısmen de olsa açıklık getirmek için şöyle bir sıra takip edelim:

Gayb nedir? "Akıl ve duyularla bilinmeyen varlıklar ve bilgilere gayb denir." Gayb, ontolojik/varlıkla da, epistemolojik/bilgi ile de ilgili olabilir. Gayb konusunda ontolojik olanla epistemolojik olanı her zaman ayırt etmek kolay olmasa bile efrâdını câmi', ağıyârını mâni' olmayan yukarıdaki tarif şimdilik bizim için bir hareket noktası olabilir.

Gayb dediğimiz varlıklar, bu varlıkların bulunduğu âlem ve bütün bunlara ilişkin gayb niteliğindeki bilgiler çok çeşitli ve çok farklıdır.

Gayb bilgilerin biri mutlak gayb, diğeri izafî gayb olmak üzere iki türlü olduğu genellikle kabul edilir. Mutlak gaybı sadece Allah bilir, ondan başka hiçbir kimse bilmez. Hak Teâlâ'nın künhü, hakikati ve mahiyeti mutlak gaybdır. Sûfiler: "Hakk'ı ancak Hak bilir" derken bunu

kasteder, Allah'ın zatı üzerinde değil, nimetleri üzerinde düşünmeyi tavsiye ederler (bkz. Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, I,311). Ayrıca Allah her şeyi bilir, O'nun ilmi mutlaktır, her şey O'nun malûmudur. Bu bakımdan O'na göre gayb yoktur. Gayb biz insanlara göre vardır. "*Allah allâmu'l-ğuyûbdur.*" (Tevbe, 9/78), "*Sen Allâmu'l-ğuyûbsun.*" (Mâide, 5/109), "*O, âlimu'l-ğayb ve ş-şehadettir.*" (Secde, 32/6). Yani Allah, insanların gördüklerini de görmediklerini de görür ve bilir.

Her şeyi bilen Allah bazı şeyleri insanlara bildirmiş, diğer bazı şeyleri hiçbir kimseye; ne insana, ne meleğe, ne cin ve şeytana bildirmemiştir. Bu bilgileri hiçbir zaman hiçbir varlığa bildirmemiş olan Hak Teâlâ bunları kendine isti'sâr/tahsis etmiştir. Bunlar sadece ve sadece O'na özgü olan gaybî bilgilerdir. "*Allah bilir, siz bilmezsiniz.*" (Bakara, 2/216, 232; Âl-i İmrân, 3/66; Nahl, 16/74, 91) mealindeki âyetlere "Sadece Allah'ın bilip insanların hiçbir zaman bilemeyeceği gayb" anlamı verilirse, mutlak gayb bu olur.

İzafî nitelikteki gaybî bilgiler ise belli bir zamanda gayb olan, daha sonra bu niteliği ortadan kalkan veya bazı insanlara göre gayb/meçhul iken diğer bazılarına göre malûm olan, onun için de onlara göre gayb olma niteliği taşımayan bilgilerdir. Meselâ insanın kaderi/geleceği gayb niteliğindedir (Sırr-ı kader). Ama yaşadığı ve geride bıraktığı yıllar ve günler artık gayb ve bilinmeyen bir kader değildir. Aynı şekilde insanlara göre gâib olan pek çok varlık, olay ve bunlara ilişkin hususlar gayb olma niteliğinde iken, aynı hususlar meleklerle göre, özellikle belli görevleri olan meleklerin görev alanları itibariyle gâib/meçhul değildir. Bazı bilgiler peygamberlere göre gâib niteliğinde değilken diğer insanlara göre gâib olabilir. Hz. Peygamber'in mi'râcda gördükleri şeyler böyledir. İzafî gayb budur. Mutlak gaybı hiçbir varlık, hiçbir insan bilmezken izafî gaybın az çok bazı kimseler tarafından belli hallerde, ortamlarda ve şartlarda bazen bilinebileceği genellikle kabul edilir. Bu açıdan âyet ve hadislerle baktığımızda şunu görürüz:

a) Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. 1. "*De ki: gaybı, semadakiler ve yerdekiler değil, ancak Allah bilir.*" (Neml, 27/65), 2. "*Allah sizi gayba vakıf kılacak değildir.*" (Âl-i İmrân, 3/179), 3. "*Semaların ve yeryüzünün gaybı Allah'a aittir.*" (Nahl, 16/77; Fâtır, 35/38), "*Ey Muhammed de ki: Ben size gaybı biliyorum demiyorum.*" (En'âm, 6/50; Hüd, 11/31), "*Gaybı bilseydim bol bol hayra sahip olurudum.*" (A'râf, 7/188), "*Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Bunu O'ndan başkası da bilmez.*" (En'âm, 6/59).

b) Bazı âyetlerde Allah'ın bildiği, seçtiği ve razı olduğu resullerine de gaybı bildirdiği ifade edilir. "*Gaybı bilen O'dur. Razı olduğu resul hariç kimseyi gayba vâkıf kılmaz.*" (Cinn, 72/26; Âl-i İmrân, 3/188). İşte bu âyetlerde Resullerin de bazı durumlarda gayba vâkıf oldukları, daha doğrusu vâkıf kılındıkları ifade edilir. Kur'an'da buna dair örnekler de verilir. Hz. İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunun gösterilmesi (En'am, 6/75), Hz. Ya'kûb'un Mısır'da bulunan oğlu Yusuf'un kokusunu Filistin'de iken alması (Yusuf, 10/94), Hz. Yusuf'un rü'ya tabir/te'vil etmesi, Hızır'ın ileride olacak bazı hususları bilmesi (Kehf, 18/79-82), Hz. İsa'nın İsrail oğullarının evlerinde nelerin yenilip içildiğini bilmesi (Âl-i İmrân, 3/39) bu türlü gaybı bilme olaylarıdır.

Ulemanın büyük bir çoğunluğuna, mutasavvıfların da tamamına göre evliya, sıddıklar, ârifler, takvâ sahibi salih mü'minler de "Allah'ın, gaybla ilgili bazı hususlara vâkıf kıldığı peygamberler" zümresine dahildirler. Hatta bazen sıradan mü'minlerde bile nâdiren bu durum görülebilir.

Gaybı bilme konusunda Kur'an'da iyi ve müsbetlerin karşısına kötü ve menfiler de konulur. Yani sadece gaybı bilen peygamberler, veliler, takvâ sahibi sâlih mü'minler değil, kâfirler, fâsıklar, kâhinler, sihirbazlar ve müneccimler de bazen bunu bilebilirler.

a) "*Ona fücuru ve takvâyı ilham etti.*" (Şems, 91/10-11).

b) "*Muhakkak ki şeytanlar dostlarına vahy getirirler.*" (En'am, 6/112, 121).

c) Yüce Allah semaları burçlarla süsleyip şeytanlara karşı koruma altına aldığı söyledikten sonra "*Ancak kulak hırsızlığı eden olursa müstesna. Onun da peşine apaçık bir alev düşmüştür.*" (Hicr, 15/18), "*Ancak bir şey kapan olursa (meleklerin konuşmalarından bir şeyler aşırı olursa) onun peşine de delip geçen bir ateş düşer.*" (Sâffât, 37/10), "*Cinler derler ki: Biz semayı yokladık, onu güçlü bekçiler ve alevle tahkim edilmiş bulduk.*" (Cinn, 72/8-9).

d) "Kâhinlerin dedikleri bazen doğru çıkıyor." Diyenlere Hz. Peygamber: "Doğru dediğiniz söz, cinnin kapıldığı ve dostu olan cinnin kulağına fırlattığı şeydir, ama bir doğruya yüz yalan katarak."²

e) Hz. Peygamber, bir gün Hz. Ömer'in de bulunduğu bir sahabe topluluğu ile gâibden haber verdiği söylenen bir yahudi oğlanın yanına

² Buharî, "Tevhid", 57; "Edeb", 117; "Bed'u'l-halk", 16; Müslim, "Selâm", 122, 123.

gider. Ona ne gordugunu sorar. Adı İbn Sayybd olan bu oğlan: "Yalan da, doğru soyleyen de bana geliyor." Der. Hz. Peygamber: "Aklımdan gegeni bil bakalım" deyince fbn Sayyâd: "Dühân/duman" der ve akıldan geçeni bilir³. Muhammed İkbal bu olayı "İslam tarihindeki ilk fizyolojik gözlem" diye tanımlar ve bunu en iyi şekilde İbn Haldun'un yorumladığını belirtir⁴.

f) Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "İnsanoğluna şeytan da melek de dokunur. Şeytanın dokunması şerre ve hak olanı yalanlamaya, meleşinki hayra ve hak olanı tasdike sebep olur⁵. "*Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor ve size arsızlığı (telkin ve) emrediyor.*" mealindeki byet de bunu teyid ediyor.

Görülüyor ki eksenin bir yanında Hak, melek, peygamber, veli; diğer tarafında şeytan, cin, kâhin ve sihirbaz var. İyi ve faydalı olan her şeyin karşısında bir kötü, bir zararlı da var. Bu noktadan hareket eden İbn Haldûn, gaybı idrak edenleri ve gâibden haber verenleri şöyle sıralar:

Fıratları gereği veya riyazet/arınma ve çile yoluyla gaybdan haber verenler:

I- a) Peygamberler: Vahy, ilham.

b) Velller: Keşf, ilhbm, firâset.

c) Ruya, mübeşşire. Rüya peygamberliğin 46 parçasından bir parça.

d) Ukelâ-i mecânîn denilen meczublar, saf-derûn insanlar.

II-a) Kâhinler

b) Arraflar: Biliciler.

c) Nâzırlar (Fala bakanlar)

d) Müneccimler/Astrolojistler

e) Remilciler.

İbn Haldun, Hz. Peygamber'in gelişiyile kehanetin geçersiz ve işlevsiz hale geldiğini soyleyenlerin görüşüne de katılmaz. Ona gore kâhinlerin haber alma kaynağı cinn olabildiği gibi nefsleri (psikolojik) de olabilir. Konuyla ilgili âyetler, şeytandan haber almaya dayanan kehaneti gegersiz kılsa da psikolojik olanı geçersiz kılmaz⁶.

³ Buharî, "Enbiyâ", SO; Müslim, "Fiten", 20.

⁴ İkbal, s. 35, 36.

⁵ Bakara, 2/268; Tirmizî, Bakara Süresi Tefsiri, 3.

⁶ Mukaddime, Tunus, 1984, s. 132-164.

İbn Haldun'a göre dini, ırkı ve rengi ne olursa olsun gaybdan haber verme bütün toplumlarda görülen bir olgudur.

İslâmiyet'in sihri yasaklamış olması sihrin etkisinin ve bir gerçekliğinin bulunmadığını göstermediği gibi kehanetin yasaklanmış olması da bunun hiçbir gerçekliği bulunmayan bâtil bir şey olduğunu göstermez. Kehaneti yasaklayan hadisler kâhinlerin hiçbir şekilde gaybı bilmediklerini ifade etmez. Zira şeytanların dostlarına vahy, yani birtakım gaybî bilgiler getirdiklerini haber veren âyetler ve ayrıca hadisler vardır.

Peygamberler Vasıtasıyla Verilen Gayba İlişkin Bilgiler:

Hak Teâlâ, peygamberler vasıtasıyla insanlara gayba ilişkin haberler ve bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin çoğu Allah, sıfatları, fiilleri, isimleri, melekler, cinler, şeytanlar, âhiret halleri, gayb âlemi ve oradaki varlıklarla ilgilidir. Bunlardan bazıları:

1. *“Bu/Kur’ân sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir.”*⁷ Demek ki Kur’ân’da verilen haber ve bilgilerin önemli bir kısmı gaybî nitelikte olup insanlar vahy yoluyla gelen bu haberleri bilmektedirler. Müslüman-gayr-i müslim olmaları da fark etmemektedir.

2. Vahy yoluyla verilen gaybî haberlerin:

a) Bir kısmı geçmişte yaşamış ama zamanla unutulup gitmiş eski kavimlerle ilgilidir. Âd, Semûd kavmi gibi. Bu kavimlere ait bilgilerin bir kısmı doğru olarak, diğer kısmı asılsız rivayetlerle karıştırılarak Hz. Peygamber dönemine kadar gelmiş olsa bile diğer bir kısmı unutulmuş ve bilinmemekte olduğundan vahyin bunları bildirmesi gayb sayılmıştır. Aslında bu tür kıssalarla ilgili haberler ve bilgiler o kavimler yeryüzünde yaşarken herkesçe bilinmekte olduğundan gayb niteliğinde değildi, sonradan bu niteliği kazanmış olduğundan izafi gaybın farklı bir türünü oluştururlar. Arkeologların bu kavimler hakkında sahip oldukları bilgiler aklî ve hissî mahiyette olduğundan bir anlamda gayb sayılmasa da diğer bir anlamda izafî gayba dahil olabilir.

b) Bir kısmı halle, şimdiki zamanla ilgilidir. Hz. Âişe ile ilgili İfk/iftira olayı ile ilgili olarak verilen haber ve benzerleri böyledir⁸. Bu

⁷ Âl-i İmran, 3/44; Yusuf, 12/102; Hud, 11/49.

⁸ Nur, 24/11-12.

da izafî bir gaybdır. Çünkü iftiracılar ve iftira edilen bunu bilmekteydi. Gayb oluşu, bu olaya şahit olmayanlara göre idi.

c) Bir kısmı gelecekle ilgilidir: İranlılara mağlup olan Bizanslıların yakın bir gelecekte onlara galip gelecekleri konusunda verilen haber böyledir⁹.

d) Kıyamet, mahşer, hesap, sırat, cennet, cehennem konusunda verilen âhiretle ve ölüm sonrasıyla ilgili haber ve bilgiler de dünyanın ve insanlığın geleceği ile ilgili gayb mahiyetinde haber ve bilgilerdir. Onun için kıyametin kopma zamanı ile ilgili bilgi Allah katındadır, buyurulmuştur¹⁰.

Bir insanın yarın ne kazanacağını bilmemesi, yağmurun ne zaman nereye yağacağı, kimin nerede öleceği, anne rahmindeki ceninin ne olduğu gibi gayb sayılan hususlara “Beş gayb” (müğayyebât-ı hamse) denir¹¹.

Son dört husus, kısmen melekler tarafından bilindiğinden izafî gayba girer. Ayrıca bu konuda kesinliğe yakın tahminlerle bilgi sahibi olmak insanlar için de mümkündür. Hatta denebilir ki bazı kimselerin bu konuları belli tekniklerle kesin olarak bilmeleri de o hususların izafî gayb olmalarına mani değildir. Hz. Ebû Bekir’in, hamile olan eşinin doğuracağı bebeğin kız olacağına kani olması ilhamla bunu bilmesi şeklinde yorumlanmıştır¹².

Anne karnında ceninin ne olduğunu bilmemek hiçbir şekilde bilinmeyen mutlak gayb kapsamına girmez. Müfessirler bu âyeti “Anne karnındaki ceninin erkek mi, kız mı bunu kimse bilmez.” şeklinde yorumlamışlardır. Fakat burada ceninle ilgili bazı özel mahiyetteki bilgilerin ve ayrıntıların kastedilmiş olması da mümkündür. Ancak burada ularmanın görüşünün doğru olduğunu düşünüyorum. Çünkü merak konusu olan budur. İnsanlar bu hususu öğrenmek için tahminde bulunurlar, bazen da falcılara ve kâhinlere giderler.

Anne rahminde ceninin gâib oluşu, bunun tıbbî alet ve teknik cihazlarla tespit edilmesinden önceki döneme ait idi veya bugün bile bu tür âlet ve cihazlar kullanılmadan bu hususun tespit edilememesi anla-

⁹ Rum, 30/4-5.

¹⁰ Lokman, 31/34; Ahzab, 33/63; Zuhuf, 43/85.

¹¹ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5-7.

¹² Mâlik, *Muvatta*‘, Akziye, 40.

mında halâ gâibdir, anlamına gelir. İzâfî gâiblerin zamanla veya bilimsel keşf ve icatlarla veyahut belli ortam ve şartlarda gâib olmaktan çıkmaları daima mümkündür. Bu tür olayların gâib oluşunu çağlarla sınırlamak ve zamanla tahsis etmek –özel durumlar halinde anlamak- buna da aklî, ilmî ve teknik tahsis demek gerekir.

Bir kimsenin hangi kıt'ada, ülkede, bölgede, beldede, yerleşim biriminde veya hangi noktada öleceğinin gâib mes'elesi olması da böyledir. Yeni ve sağlıklı doğan bir bebeğin ne kadar yaşayacağı ve nerede öleceği gâib olsa da, ölmek üzere olan bir kimsenin öleceği yer artık az çok bellidir. Buradaki gâibi bilme meselesini zaman faktörü ile tahsis etmek gerekir. Ayrıca öleceği zamanı ve yeri firaset nuru ile önceden keşfedenler de vardır. Yağmur ve kazanç mes'elesi de böyledir. Aylık veya haftalık veya günlük ücretle çalışanların ertesi gün veya hafta veya sene ellerine geçecek ücret gâib değildir, bunun alışlagelen biçimde belli olması dini anlamdaki gâibi bilme anlamına gelmez.

Bilmek Nedir?

“Gaybın Bilinmesi” ifadesinde geçen “Bilmek” ten maksat nedir? Gaybın apaçık ve kesinkes bir şekilde, hiçbir şüpheye ve ihtimale mahal vermeyecek tarzda bilinmesi söz konusu olduğu gibi zan ve tahminle bilinmesi de söz konusudur. Zan da ya kuvvetli (zann-ı râcih, zann-ı gâlib) veya zayıf (zann-ı mercûh) olabilir. Kuvvetli zan doğru ve gerçek olması ihtimali yüksek, zayıf zan ise düşük olan zandır. >

Gayba ilişkin konularda “zannediyorum, tahmin ediyorum, kanaat ve görüşüme göre, bana öyle geliyor ki, içime şöyle doğuyor, şöyle bir hissim/sezгим var” şeklinde ihtimalli konuşmak mümkündür, bunun bir mahzuru ve günahı da yoktur. Önemli olan bu konuda kesin konuşmamaktır, yarın hava şöyle olabilir, şu kadar para kazanabilirim, ana rahmindeki ceninin kız olacağını zannediyorum, şurada öleceğimi tahmin ediyorum, şeklinde ihtimalli konuşmak dinen yasaklanan ve günah sayılan bir konuşma şekli değildir. Tersine bazı durumlarda insanların ufkunu açarak doğru ve gerçek olana ulaşmayı sağlaması, bazı konularda önlem almayı gerektirmesi bakımından lüzumlu ve faydalıdır. Teoriler ve hipotezler de böyledir. Bir insanın kendisinin veya başka birisinin kaderi ve geleceği konusunda kesin bir dille konuşması sakıncalı iken ihtimalli bir dille ve mütevazı bir şekilde konuşması yararlı olabilir.

Din ve iman açısından apaçık kesin bilgiler esastır. Haram, helâl ve diğer şer'î hükümler konusunda da çoğu zaman kesin bilgiler aranır. Dinin temelini oluşturan açık ve kesin bilgilere ayhın olmamak kaydıyla dinde zan ve zanni bilgiler de son derece önemlidir..

Önce şu hususa dikkat etmek gerekir: *"Hak karşısında zan hiçbir şey ifade etmez."*¹³ *"Zannın çoğundan kaçının ey mü'minler!"*¹⁴ "Zan ile hak zâil olmaz." Burada hak'tan maksat açık ve kesin dinî doğrulardır. Bunlara ayhın düşen veya bunlarla çelişen zanlara dinde itibar edilmez. Aslında bu türli zanlar dinî konularda vehim, kuruntu ve bog hayalden ibarettir.

Açık ve kesin bilgi ve delillerin bulunmadığı yerlerde ve mes'elelerde zanni bilgi önemli ve değerlidir. Çoğu zaman da kesin bilgilerin yerine geçer. Fıkıhta re'y ve ictihad, kelâmda nazar ve istidlâl denilen bilgi ve deliller bu niteliktedir. Çeşitli müctehid ve fıkıh bilgilerinin re'y ve ictihadları birbiriyle çelişse, biri diğerine aykırı olsa bile bunlardan her biri aynı derecede önemli ve değerlidir. Bunların bağlayıcı olmayan zanni bilgiler olmaları önem ve değerlerini azaltmaz. Keşf ve ilhamla hasıl olan gayba ve dinî konulara ilişkin bilgiler de aynen böyledir.

Keşf ve ilhamla hasıl olan bilgilerin açık, kesin ve güvenilir olma yönünden çeşitli dereceleri bulunduğunu göstermek için bu tur bilgileri bir kere nakil ve rivayetlerle (menkûlât, merviyât), bir kere fıkıhtaki re'y ve ictihad ile (kıyas-ı fukahâ), bir kere de kelâmın istidlâlî ve nazârî bilgileriyle karşılaştırmak gerekir.

Acaba nakledilen her haber, rivayet edilen her hadis ve eser aynı derecede açık seçik, kesin ve güvenilir midir? Hadis usulii ilminde hadisler ve haberlerin kesinliği, güvenilirliği, amelî ve itikadi hükümlerde delil oluşu itibarıyla gerek senedin sağlamlığı, gerekse metnin açıklığı bakımından bir çok çeşitleri vardır.

Meselâ mütevatir, meşhur/müstafiz ve âhâd hadislerin kesinlik dereceleri ve dinî konularda delil oluşu birbirinden farklıdır. Aynı şekilde sahih, hasen ve zayıf geklinde sınıflandırılan âhâd haberler(haber-i vâhid) de ifade ettikleri bilgi ve delil oluşları bakımından birbirinden farklıdır. Bir haber ve hadisın itikad, ibadet, muamele, ahlâk (va'z, nasihat, edeb) gibi konulardan biriyle ilgili olması da onun delil oluşunu

¹³ Yunus, 10136; Necm, 53/23.

¹⁴ Hucurât, 49/12.

etkiler. Bir hadis âliminin sahih dediği bir hadise başka bir hadis âliminin hasen veya zayıf demesi de hadislerin delil olma durumunu, dolayısıyla güvenilirliğini etkiler. Hadis âlimleri arasındaki görüş ayrılıkları da bu bakımdan dikkate alınması gereken bir husustur.

Benzeri bir durum fıkhıta da mevcuttur. Hicaz ve Irak fıkıh okulları arasındaki fark bu iki okul mensuplarının hadislere ve ictihada/re'ye farklı değerler atfetmelerinden kaynaklanır. Mâlikîlerin ve Hanbelîlerin sahih saydıkları ve delil olarak kabul ettikleri bir çok hadis re'yci Irak fıkıh okulunda delil olarak kabul edilmediğinden Ebû Hanife ve öğrencileri ağır eleştirilere ve suçlamalara maruz kalmışlardır. Ebû Hanife'nin re'yi (fıkıhtaki kıyası ve ictihadı) sahih hadislerle bile tercih ettiği yaygın bir kanaattir ve bu kanaatin tarihi Ebû Hanife'nin yaşadığı döneme kadar gider.

« Fıkıh açısından bakıldığı zaman yani Kur'ân'da yer alan her cümle-
nin, her ibarenin ve her kelimenin aynı derecede açık ve kesin bilgi
vermediği de görülür. Meselâ vahyde/Kur'ân'da geçen bir lafız/kelime
mânâyı açık ifade etmesi bakımından zahir, nass, müfesser, muhkem
olmak üzere dört kısma; kapalı ifade etmesi bakımından hafî, müşkil,
mücmel ve müteşabih olmak üzere yine dört kısma ayrılır ve bunlardan
her birinin verdiği bilgi farklıdır. Başka bir bakımdan delâlet ibare ile,
işaret ile, iktiza ile ve delâlet ile olmak üzere dört kısma ayrılır. Bunlar-
dan her birinin verdiği bilginin hükmü diğerlerinden farklıdır. Sarih ve
kinâye mahiyetindeki ifadeler de aynı hükümlere tabidir. »

Fıkıh ilmi, Kur'ân'da ve hadiste yer alan lafız ve ibarelerin bahsedilen tarzda farklı bilgiler verdiği inancına dayanır ve bu da bir çok ihtilâfın meydana gelmesine sebep olur. Mezhepler arasındaki ihtilâflar bir yana mezheplerin kendi içlerinde de bir çok ihtilâflar vardır. Ebû Hanife ile öğrencileri Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer arasındaki görüş farklılığı buna örnek olduğu gibi İmam Şâfiî'nin kavli kadîmi ile kavli cedîdi, yani önceki ve sonraki ictihadları da buna örnektir. Durum bu iken velilerin keşf ve ilhamla aldıkları bilgilerin birbirinden farklı olduklarını, dolayısıyla bunların doğruluğuna güvenilemeyeceğini fıkıh ilmi adına ileri sürmek ne kadar inandırıcı olur?

Kelâm ilminde de durum böyledir. Kelâmda vâhid haber, yani sahih bile olsa âhâd hadisler delil sayılmaz. Fahreddin Râzî daha ileri giderek *Meâlimu Usûli'd-Dîn* isimli eserinde ¹⁵ naklî deliller

¹⁵ Kahire 1323, s. 9; *el-Muhassal*, s. 31.

yakîn/kesin bilgi vermez.” demiş, bundan dolayı da İbn Teymiye ve İbnu'l-Kayyim gibi âlimlerin şiddetli hücumuna uğramıştır. Kelâmcılar kesin bilgi veren önermeleri bedîhiyyât, müşâhedât, fitriyyât, mücerrebât ve hadsiyyât olmak üzere altı kısma ayırırken kesin bilgi vermeyen önermeleri de meşhurât, müsellemlât, zanniyyât, vehmiyyât gibi kısımlara ayırırlar¹⁶.

Farklı noktalardan yola çıkan kelâm âlimleri sonuçta da farklı kanaatlere ulaştıklarından Mutezile kelâmcılarıyla Sünnî kelâmcıları arasındaki ihtilâflar sayılmayacak kadar çoktur. Hatta Mutezile kelâmcıları kendi aralarında da sonu gelmeyen ihtilâflara düşmüşlerdir. Aynı durum Eş'arî ve Matürîdî kelâmcılar arasında da görülür.

Kelâmcıların, “Kesin deliller kullanarak kesin sonuçlara ulaşıyoruz.” şeklindeki kanaatleri de hem İbn Teymiyye gibi Selef mezhebini savunan âlimler, hem de İbn Rüşd gibi filozoflar tarafından reddedilmiştir. Bütün bunlara rağmen kelâmın dinde bir yeri ve değeri olduğunu düşünüyoruz.

Verdiği bilginin açık ve kesin olup olmaması bakımından kelâmcıların nazar ve istidlâl ile ortaya koydukları bilgilerin keşf ve ilhamla ortaya konulan bilgilerden daha sağlam ve daha güvenilir olduklarını söylemek zordur.

Akâid-i Nesefiyye'de “Bir şeyin doğruluğunu tesbit konusunda ilham, hak ehli olanlara göre bilgi edinme aracı değildir” demesi muğlak bir ifadedir. Bu ifadeyi yorumlayan Teftazânî “İlhamla bilgi hasıl olduğu konusunda şüphe yoktur” der. Gazzâlî, Fahreddin Râzî ve Âmidî gibi kelâmcılar keşf ve ilhamla yakîn/kesin bilgi hasıl olacağı kanaatinde-dir¹⁷.

Görülüyor ki keşf ve ilhamla hasıl olan bilgilerdeki zannî, şahsî, izâfî, farklı, hatta birbirine zıd olma durumu aynen fıkıhta ve kelâmda da mevcuttur. Gaybın bilinmesi söz konusu olunca keşf ve ilhamın ayrı bir önemi ve değeri vardır. Aklî ve naklî delillerle bilinmeyen gayba ilişkin bazı hususların belli hallerde, belli kişiler tarafından keşf ve ilhamla bilinmesi ihtimali daha fazladır.

Aklî ve hissî bilgilerin kesin olanı ve olmayanı bulunduğu gibi keşf ve ilhamla hasıl olan bilgilerin de kesin olanı ve olmayanı vardır.

¹⁶ Teftazânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul, 1305, I, 25-30.

¹⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1341, I, 59.

Ama bunların kesin olanı nadirdir. Açık ve kesin olup olmamaları bakımından keşf ve ilhamla hasıl olan bilgilerin pek çok çeşitleri vardır. Bunlardan her birinin hükmü diğerlerinden az çok farklıdır. İctihad ve istidlâlde (akıl yürütmede) hata ihtimali olduğu gibi kaynağı keşf ve ilham olan bilgilerin büyük bir kısmında da hata ihtimali daima vardır. Ancak icthad ehliyetini haiz olan bir bilginin hatası mazur görülür, hat-ta sevap kazanır. Keşf ve ilham konusunda da durum böyledir.

(Sûfîler, keşf ve ilhamla hasıl olan bilgileri açıklık ve kesinlik derecelerine göre muhâdara, mükâsefe ve müşahede veya ilme'l-yakîn, ayme'l-yakîn ve hakka'l-yakîn veya levâih, tevâli' ve levâmî' veya hâtır-ı Hak, hâtır-ı melek şeklinde ve farklı tarzlarda sınıflandırır; bunlardan her birinin açıklık, kesinlik, güvenilirlik derecelerinin ayrı, hükümlerinin değişik olduğunu söylerler. Bahsedilen hususlar çoğu zaman a-kıl, his ve nakille ulaşılamayan, bundan dolayı da gayb sayılan haller ve bilgiler konusunda da aynen geçerlidir.➤

Keşf ve ilhamla, yani manevî tecrübe ile hasıl olan bilgilerin iki özelliğine özellikle burada işaret edilmesi gerekir:

a) Keşf ve ilham yoluyla gelen bilgiler küllî/tümel değil, cüz'î/tikel mahiyettedir. yani sadece belli bir kişi, olay ve halle ilgilidir. Bu bilgiler bir kaide ve kanun niteliğinde olmadıklarından bunlarda genelleme olmaz. Bireye ve kişiye özel olduklarından başkalarını bağlamaz. Bu husus dikkate alındığında "Neden keşf ve ilhamla rasyo-nel veya pozitif veya empirik veyahut da sosyal ilimlerle ilgili kanun ve kurallar ortaya konmamaktadır?" şeklindeki bir soru anlamsız kalır.

b) Yine aynı sebepten dolayı keşf ve ilhamla hasıl olan bir bilgi ister gaybla ilgili olsun, ister olmasın şer'î bir hüküm niteliğinde olmaz. Zira şer'î hükümler çoğu zaman genel ve tümeldir. Keşf ve ilhama fı-khta yer verilmemesinin sebebi budur.

c) Keşf ve ilhamla hasıl olan bilgiler kesin bir şekilde emredici, yasaklayıcı mahiyette değildir. İnzâr, ikaz, tenbih yani uyarıcı veya irşad ve tavsiye niteliğindedir. Hâris el-Muhâsibî, helâllığı şüpheli olan bir yemeğe elini uzattığında parmağındaki bir damar atmaya başlar ve yemeği yemesini engellerdi¹⁸. Burada damarın atması, Muhâsibî'yi u-yarması demektir. Bu yolla o, yiyeceği şeylerin helâl olup olmadığını

¹⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 72, 73.

anlar veya sezerdi. Bu, ona özgü bir bilgi alma yolu idi. Bir tür gaybı bilme anlamına gelen bu halin her velide bulunması da gerekmez.

Muhâsibî'nin ilhamla aldığı bilgi ne genel bir hüküm, ne de şer'î bir kural niteliğinde idi. Bu tür bilgiler amel, tâ'at, ibadet, ahlâk, edeb, nefis terbiyesi, fikir ve irfanla ilgilidir. Ahlâkî, hikemî ve salt dinî mahiyette olup insanın iç dünyasını zenginleştirmeyi, nefsi ıslah etmeyi ve ruh temizliğini hedef alır. Bundan dolayı da nadir haller dışında bu bilgilerin şer'î hükümler veya itikadî konularla doğrudan bir ilgisi yoktur. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'nin *Mesnevî'si*, Yunus Emre'nin şiirleri keşf ve ilhamla ilgili bilgilerin güzel örnekleridir.

Keşf ve ilhamla hasıl olan gayba ilişkin bilgiler de genellikle söz konusu çerçevede düşünülür.

Keşf ve İlham Nedir?

Kısaca keşf ve ilham: Akıl ve zihinsel faaliyetler ve beş duyu ile bilinmeyen gaybı bilme aracıdır.

Yukarıda verilen tarif efrâdını câmi' ve ağıârını mâni' bir tarif olmadığı için konuyu açıklamak gerekir.

Bazı hususlar (mahsûsât) duyularla, bazıları (ma'kûlât) akılla, bazıları bunlardan her ikisiyle bilinir. Akıl ve duyularla bilinen şeylerin keşf ve ilhamla bilinmesi de mümkündür. Ama akla ve duyulara göre gâib öyle hususlar (muğayyebât) vardır ki bunlar ancak keşf ve ilhamla bilinebilir. Bu anlamda akıl ve duyular yetersiz kalır. Keşf ve ilhamla bazen aklen ve duyularla bilinen şeylerin bilinmesi söz konusu olsa da burada esas mes'ele mâverâ-i akl/aklın ötesinde kaldığı için ancak keşf ve ilhamla bilinen hususlardır.

Akıl, fikir, mantık, aklî kıyas ve istidlâl alanının ötesinde kalan ve gâib denilen her şey keşf ve ilhamla bilinmez ama bunlardan bir kısmı, cüz'î ve belli bazı şeyler bilinebilir.

Keşf ve ilhamla hasıl olan bilgiler her zaman aynı derecede açık ve kesin olmaz. Bazı hususlar açık, diğer bazıları daha açık, diğer bazıları da en açık şekilde (*ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn*) bilinirken bazıları kapalı, diğer bazıları daha kapalı, diğer bazıları da pek çok kapalı olabilir. Hattâ bazıları hatalı da olabilir. Keşf ve ilhamın bir çok türü vardır. Bunlardan her birinin hükmü de diğerinden farklıdır.

Azîzuddîn Nesefî bu konuda şöyle bir sınıflandırma yapar: Vahy iki türlüdür: Özel anlamda vahy, genel anlamda vahy. Özel vahy peygamberlere özgüdür. Genel vahy ise evliya ve asfiyaya mahsustur. Bu anlamdaki vahye ilham da denir (Vahy-i nebevî, vahy-i ilhâmî).

İlham da iki türlüdür: Özel ve genel ilham. Özel anlamdaki ilham velilere ve asfiyaya/saf-derûnlara mahsus olup bunun da biri vasıtalı, diğeri vasıtasız olmak üzere iki şekli vardır. Vasıtalı olan ilham, hâtiften gelen ses, yani kaynağı belli olmayan bir sesin işitilmesidir. Bu sesi işiten kimse onun anlamını ve neyi kastetmekte olduğunu kavrar. Peygamberlere vahy yeni gelirken bu durum görülür. Veliler de hâtiften gelen sesleri işittiklerini söylerler.

Vasıtasız ilham, gayb aleminden evliyanın kalbine bazı mânâların ve hakikatlerin atılmasıdır. Buradaki “Atılma” sözünün Arapça’sı “ilkâ” ve “kazf” terimleridir. “*De ki: Şüphesiz ki Rabbim (kalbe) hak olanı atar, O gaybı bilir.*”¹⁹ İlham, “Feyz yoluyla kalbe ilkâ’ olunan mânâdır.” şeklinde tarif edilirken “kazf” kelimesine gönderme yapılır²⁰.

İlham yoluyla kalbe gelen bir mânâ veya hakikat bazan def’aten ve aniden gelir, birden insanın kalbine doğar. Bazan da tedricen gelir. Bu tür ilhamlara “Bevâdih” ve “Hücûm” tabir edilir.

¶ Genel ilham da bir sebeple (bâ-sebebe) veya sebepsiz (bî-sebebe) hasıl olur. Sebeple olan hakikidir. Nefsin tasfiyesi, ruhun tezkiyesi ve ahlâkın tehzibi, şer’î ahkâma uygun bir yaşama tarzı neticesinde arınan takvâ sahibi salih kişilerin kalplerine gelen ilham gibi. Sebepsiz ve gayr-ı hakiki denilen ilham doğuştan var olan bir yetenekle belli bir yaşama tarzına sahip kişilere gelen ilhamdır. Brahmanlarda, keşişlerde, rahiblerde ve Hristiyan azizlerinde bu durum görülebilir.¶

Özel vahy sebebiyle hasıl olan bilgilere ilm-i nebevî ve ilm-i ilâhî dendiği gibi özel ilham yoluyla hasıl olan bilgilere de ilm-i ledünnî ve ilm-i gaybî denir²¹.

Gerek vahy, gerekse ilham içgüdü/sevk-i tabîî anlamında da kullanılır. Hayvanlarda son derece etkili ve işlevli olan içgüdü az çok insanlarda da vardır. Bu kabiliyet bazı kişilerde ve hassas ruhlu insanlarda

¹⁹ Enbiyâ, 21/18; Sebe’, 34/48.

²⁰ Ta’rîfât, s. 28

²¹ Haydar Amulî, Câmîu’l-Esrâr, s. 453; Azizuddin Nesefî, İnsân-ı Kâmil, s. 234-246, 316-325.

güçlü olabilir. Bu nitelikteki kişiler, özel alanlarıyla ilgili olmak üzere daha bol ilhama mazhar olabilirler. Şairler, mimarlar, bestekârlar, ressam gibi sanatkârlarda bu durum görülmür. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hassân b. Sâbit'i İslâm'ı savunmak üzere şiir söylemeye teşvik ederken "Rûhu'l-kuds yardımcın olsun." diye dua etmiş²² bununla vahy meleği olan Cebrail'in ilham da getirmekte olduğuna işaret etmiştir.²³

Keşf sözü "bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak", "perdenin arkasındaki şeyleri görmek" anlamına gelir. Burada söz konusu olan gayb alemleri ile şehadet alemleri arasındaki perdenin kalkması ve o alem hakkındaki bilgi edinilmesidir. Seyyid Şerif el-Cürcânî "Keşf, sözlükte hicâb/perdenin kalkması, ıstılahta perdenin arkasındaki gaybî mânâlara ve hakiki hususlara vücûd ve şühûd olarak vakıf olunmasıdır." şeklinde tarif eder²⁴.

(Vücûdî keşf ile Şühûdî keşf, keşfin iki mertebesidir. "Manevî keşf", "sûrî keşf", "keşf-i nûrî", "keşf-i ruhânî", "keşf-i ilâhî", keşf-i i'tisâmî", "keşf-i 'ayn", "keşf-i hak", "keşf-i irfânî", "keşf-i melekî", "keşf-i vehbî", "keşf-i irâdî", "keşf-i ilmî", "keşf-i aklî", "keşf-i nefsanî", "keşf-i iyânî", "keşf-i uryânî", "keşf-i mücerred", "keşf-i muhayyel", "keşf-i havâtır", "mükâşefe" gibi keşfin pek çok çeşitleri vardır. Keşf-i ahvâl-i kubûr ve keşf-i zamîr(keşf-i muzmerât-ı kulûb, keşf-i havâtır) da keşfin türlerindendir. Keşfin bütün bu türleri birbirinden farklıdır. Farklı olan keşf halleriyle hasıl olan gaybî bilgilerin açıklık, kesinlik ve güvenilirlik dereceleri de birbirinden farklıdır. Dolayısıyla bunlardan her birinin kendine özgü bir hükmü vardır. Keşf ehli ve ashab-ı mükâşefe denilen keşf sahiplerinin yeteneklerine, makamlarına, gerçekleştirdikleri kalb tasfiyesi ve ruh tezkiyesinin derecesine göre de bu bilgiler farklılık gösterir²⁵.

Keşf ve mükâşefe bahsi başlı başına bir bilgi alanıdır. Gazzâlî, tasavvuf ilmini ikiye ayırır:

a) Muamele ilmi, kalbin hallerine ilişkin ilim,

b) Mükâşefe ilmi, diğer bir tabirle bâtın ilmi. Bütün ilimlerin nihâî gayesi mükâşefe ilmidir. Bu mukarreb/ehl-i kurbet ve sıddıklara öz-

²² Buhârî, Edeb, I; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 151.

²³ Bazen bir gâib tesadüfen de bilinebilir. Meselâ, biri yarın yağmur veya dolu veya kar yağacak diye kafadan atar ve tesadüfen öyle de olabilir.

²⁴ Ta'rifât, s. 162.

²⁵ Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâtı'l-Fünûn, s. 1257.

gü olan bir ilimdir. Şöyle tarif edilebilir: “Kötü vasıflardan temizlenmesi ve arınması halinde kalbde zuhur eden bir nurdur.” Bu nur sayesinde daha evvel isimleri işitilen, özet olarak mânâları tasavvur edilen pek çok husus açık hale gelir. Böylece Allah’ın zâtı, sıfatları ve fiilleri hakkında hakiki bir marifet hasıl olur. Aynı şekilde nübüvvet, nebî, vahy, melek ve şeytan, ayrıca âhiret halleri hakkında da marifet hasıl olur.

Mükâşefe ilmiyle örtü kalktığı için bahis konusu hususlarda hak ve hakikatin apaçık bir şekilde, sanki gözle görülüyormuş gibi ortaya çıkmasını kastediyoruz. Bu ilme ulaşmanın biricik yolu riyazettir. Bu ilim kitaplara yazılmaz. Bu ilme sahip olan onu ancak bunun ehli olanlara müzakere suretiyle konuşur. Bu bir gizli ilimdir (ilm-i hafî, ilm-i esrar). Mükâşefe ilmi konusunda sadece remz, îmâ ve temsil yoluyla konuşulur. Mükâşefe ilmi ile sadece malûmun keşfini kastediyorum²⁶. Yani bilinebilir varlıklar hakkında bilgi sahibi olma, onları örten perdeyi kaldırma haline mükâşefe ilmi denir. Keşf ve ilham terimleri yerine ilm-i bâtın, ilm-i esrâr, ilm-i hafî, ilm-i ledûn, vahy-i ilhamî, irfân, ma’rifet, ta’lîm-i rabbânî, i’lâm-ı ilâhî, ifhâm-ı sübhânî, aynu’l-kalb, çeşm-i dîde, kalb gözü, basîret, firâset, işrâk, nûr-i kuds, nûr, furkân gibi terimler de kullanılır. Terimlerin çokluğu keşf türlerinin çokluğunu gösterdiği gibi keşfin ayrıntıları konusunda da birtakım ipuçları verir.

İlham ve keşfi veya bunlarla ulaşılan bilgiyi yani ma’rifeti ve hakikati ifade etmek için burada söz konusu edilen terimlerin çoğu Kur’ân’dan ve hadislerden alınmıştır. Bu iki kaynaktan alınan terimlere tasavvufun gelişim sürecinde yeni anlamlar da yüklenmiştir. Söz konusu terimlerden ilm-i esrâr, ilm-i sır mistisizmi; ilm-i bâtın da esoterizmi çağırıştırır. Her dinin bir sır/mistik tarafı, bir bâtın/esoterik tarafı vardır. Gayb ve gaybın keşf ve ilham yoluyla bilinmesi biraz da bu durumla ilgilidir. Bazı insanlar çoğu zaman kutsal metnin lâfzî/literal ve zâhîrî/exoterik anlamı ve yorumu ile yetinmez, bu metinlerde sırrî ve bâtınî anlamlar da ararlar. Sûfilik gayb mes’elesini yorumlarken bu eğilimden de yararlanmışlardır.

Keşf ve ilhamla bilgi edinmenin ve gaybı bilmenin ön şartı olarak riyazet/çile ve kalb tasfiyesi kabul edilmekle beraber doğuştan gelen ve yaratılıştan varolan bir yeteneğin (kabiliyet, isti’dâd) gerektiği de çoğu zaman vurgulanır. Buna göre bu mes’elenin bir tarafı insanın iradesi ve çabasıyla, diğer tarafı Allah’ın hibesiyle ilgilidir. Onun için bu yolda

²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 11, 26.

hasıl olan ilme ilm-i mevhibe adı verilir. Bu uğurda çaba harcayan her insanın ilhama mazhar olmaması da bu şekilde açıklanır.

İslâm aleminde ilk zâhidlerden başlayarak günümüze gelinceye kadar sûfiler belli durumlarda ve belli şekilde gayba vâkıf olmanın imkânını savunmuşlar ve bunu ispatlamak için de çeşitli deliller ileri sürmüşlerdir. Fakat kısmen de olsa gayb hakkında bir parça bilgi edinmenin imkânını ve bunun vukûunu İslâm filozofları ve bazı kelâmcılar da kabul etmişlerdir. Denebilir ki bu noktada sûfiler, kelâmcılar ve filozoflar arasında bir görüş birliği vardır. İlk sûfilerin firaset/ilham yoluyla gaybı nasıl bildiklerini Kuşeyrî örnekler vererek anlatır²⁷.

İslâm'da İshrâkiye (İlluminisme) geleneğinin kurucusu olarak kabul edilen ve Şeyhu'l-işrâk diye anılan Suhreverdî Maktûl (ö. 587/1191) *Hikmetu'l-İşrâk* isimli eserinde gayb konusunu ve bunun bilinmesinin yollarını açıklar. *Kitabu't-Telvîhât ve Kitabu'l-Meşârî'* isimli eserlerinde de aynı konuyu ele alır²⁸. Suhreverdî, gaybı kimlerin, nasıl ve ne kadar bilebileceklerini açıklarken hem Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflardan, hem sûfilerden faydalanır. Şemseddin Şehrezûrî, İbn Kemmûne ve Kutbuddin Şîrâzî gibi izleyicileri de onun bu konudaki görüşlerini benimsemişler ve geliştirmişlerdir.

Ünlü sûfî İbn Arabî ve onun Sadreddin Konevî, Abdurrezzâk Kâşânî, Davud-i Kayserî ve Molla Fenârî gibi tanınmış izleyicileri de gaybin bilinmesi konusu üzerinde genişçe durmuşlardır.

Mirdamâd, Sadreddin Şîrazî, Abdurrezzâk Lâhî'î, Feyz-i Kâşânî ve Hâdî-i Sebzevârî gibi ünlü Şîî bilginleri gaybin bilinmesini izah ederken İbn Sînâ gibi filozoflardan, Suhreverdî gibi işrâkîlerden ve İbn Arabî gibi mutasavvıflardan geniş ölçüde etkilenmişlerdir.

Ünlü kelâm âlimi Fahreddin Râzî, *el-Mebâhisu'l-Meşrîkiyye* (Beyrut, 1990, I,433) ve *el-Metâlibu'l-Aliyye* (Beyrut, 1989, VII,330) isimli eserlerinde bazı hallerde bazı kimselerin gayba ilişkin bazı hususları nasıl bileceklerini yorumlamış, tefsirine "*Mefâtîhu'l-Ğayb*" adını verirken "*Gaybin anahtarları Allah'ın katındadır.*"²⁹ ifadesini çağrıştıran bir isimlendirmeyi tercih ederek bu eserin gaybla ilgili birtakım ipuçları verdiğini ima etmiş; Nasıruddin Tûsî, Adudüddin İcî, Celâleddin

²⁷ bkz: *Risâle*, s. 480-493; Serrâc, *Luma'*, s. 34, 38, 102-104, 115, 170, 298.

²⁸ bk. *Mecmûatu Musannefâti Şeyhi'l-İşrâk*, I, 99-103, 489; II, 236-244.

²⁹ bkz. En'âm, 6/59.

Devvânî, Seyyid Şerif Cürcânî gibi ünlü kelâmcılar da bu yolda onu izlemiştirler.

Fârâbî, *el-Medînetu'l-Fâdila*³⁰ isimli eserinde rüya, vahy ve melek konularını açıklarken peygamberlerin ve peygamber olmayan daha başka kimselerin rüya, vahy ve ilham yoluyla gaybdan nasıl haber verdiklerini ve bu konuda faal aklın rolünü açıklar. Fârâbî, *Fusûsu'l-Hikem*³¹ isimli eserinde ilâhî feyzin arınmış bir kalbe nasıl yansıdığını açıklar ve “İnsanlardan öğrenme söz konusu olmaksızın kudsî nefis, ruh ve meleklerle ilgili ma‘kûllerini kavrar.” demektedir, kudsî kuvvet yoluyla kudsî nefis gayba nasıl vâkıf olacağını açıklamaktadır.

İbn Sînâ da bazı kimselerin gayba ilişkin hususları bilebilecekleri kanaatini taşır³². Özellikle *el-İşârât*’ın Makâmâtü'l-Ârifin bölümünde âriflerin gaybı bildiklerini söyler. Benzeri fikirlere İbn Tufeyl’in *Hayy ibn Yakzân* isimli eserinde yer verilmiştir. İşrâkıyye ile ilgisi bulunmayan ve Aristo’nun sadık bir izleyicisi olan İbn Rüşt bile *Faslu'l-Makâl*’de peygamberlerin ve bazı kimselerin inzâr/rüya yoluyla gelecekle ilgili bazı şeyleri haber verdiklerini ifade eder ve “Meşşâfler vahy ve rüyalara ilişkin inzârların/uyarların sebebi, ilhamların türleridir.” görüşündedirler.”³³ demektedir.

Hadis âlimleri ve selef mezhebinin mensupları, Kur’ân’dan başka, konuyla ilgili pek çok rivayetin bulunduğunu dikkate alarak gaybın bilineceği kanaatini taşımışlar, bu konudaki çerçeveyi de oldukça geniş tutmuşlardır. İbn Kayyım el-Cevziyye, ‘İyâs İbn Muâviye ve İmam Şâfiî’nin firaset sahibi olduklarını belirttikten sonra şöyle der: “Şeyhulislâm İbn Teymiyye’nin firasetle ilgili çok acâib hallerini gözlemledim. Firaseti ondan daha kuvvetli olan birini görmedim. Firasetle ilgili halleri toplansa hacimli bir kitap olur. Moğol orduları harekete geçmeden evvel bunların Suriye’ye gireceklerini, Müslüman ordusunun bozguna uğrayacağını, ama katliam olayının yaşanmayacağını H. 699’da haber vermişti. Sonra H. 702’de Moğollar Suriye’ye yürüdüklerinde hezimete uğrayacaklarını ve Müslümanların zafer kazanacaklarını yetmiş kere yemin ederek haber vermişti. Hiç olmazsa, “İnşâallah Müs-

³⁰ İstanbul, 1956, s. 57, 62 trc. Nâfiz Danışman.

³¹ Kahire, 1907, s. 57, 73.

³² bk. Hilmi Ziya Ülken, “İbn Sina’da Din Felsefesi”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1955, s. 81-94.

³³ *Faslu'l-Makâl*, Kahire, tarihsiz, s. 29.

lûmanlar galip gelecek.” şeklinde konuş diyenlere: “İnşaallah/Allah dilerse.” diyorum. Ama “Bunu ta’lîken değil, tahkîken diyorum (Allah’ın iradesini dikkate alarak değil, ilmini dikkate alarak böyle diyorum.)” demişti. Bu konuda daha fazla ısrar edenlere: “Benimle daha fazla uğraşmayın. Yüce Allah Levh-i Mahfuz’da bunu böyle yazmıştır.” demiş ve eklemişti: “Düşmanla karşı karşıya gelmeden bazı komutanlara ve askerlere zaferin tadını tattırdım.” İbn Kayyım: “Bu iki vak’a arasında yağmur gibi cüz’î firaset olayları zuhur etmişti.” demektedir³⁴

Sûfîler, “Gayb ilmi, esrar ilmi, ledün ilmi, bâtın ilmi, ma’rifet ilmi, işaret ilmi, keşf veya mükâşefe ilmi, yakîn, ilham ve firaset” gibi isimler verdikleri izafî gaybı bilme konusuna ilgi duymuşlar, eserlerinde bu konuya özel bir bölüm ayırmışlar, bu ilmin geçerli olabilmesi için gerekli şartları göstermişlerdir. İbn Nüceyd, Şâh Şücâ‘ Kirmânî’den bahsederken şöyle der: “O, hata etmeyen keskin bir firasete sahipti. Şöyle derdi: Gözünü harama bakmaktan koruyan, nefsin arzularının peşine takılıp gitmeyen, sürekli olarak içini murakabe ile, dışını sünnete tabi olmakla mamur hale getiren ve helâl lokma yeme alışkanlığına sahip olan bir kimsenin firaseti şaşmaz.”³⁵

“Meşayih, “haram yiyen bir kimsenin ilhamla vesveseyi birbirinden ayırd edemeyeceği konusunda ittifak etmiştir.”; “İlhamın melekten geldiği şeriat ilmine uygun oluşu ile bilinir. Zahir hükümlerin doğruluğuna şahitlik etmediği her hâtır bâtıldır.” Şeytandan gelen vesvese insanı günaha, nefsten gelen hevâcis/desise ise nefsin arzularına uymaya sevk eder³⁶. Sûfîlerin keşf ve ilhamla hasıl olan bilginin geçerli olabilmesi için tesbit ettikleri bu tür ölçüleri vardır.

Mevlâna Celâleddin Rûmî, Bâyezîd Bistâmî’nin kendisinden epey bir zaman sonra Ebu’l-Hasan Harakânî isminde bir velinin zuhur edeceğini haber verdiğini ve verdiği haberin aynen zuhur ettiğini anlatır³⁷. Mevlânâ şöyle der:

în ne necmest u ne remlest u ne hâb
vahy-i hak vallahu a’lem bi’s-savâb.

³⁴ *Medâricu’s-Sâlikîn*, Beyrut 1983, I, 54-63; 138-147; II, 510; Şevkânî, *İrşâdu’l-Fuhûl*, s. 249.

³⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 483.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Bak: *Mesnevî trc.* I, 20-22; III, 269; IV, 150-157.

“Bu, ne müneccimlikdir, ne remil, ne rüya;
Hak’tan gelen bir vahydir, Allahu a’lem.”

Buna vahy-i dil, çeşm-i dil de denir. “Basîret şol kuvvet-i kudsiyyedir ki te’yîd-i hidâyet-i Hak’la müeyyed ve nûr-i kuds ile münevver ola ve bu kudsî kuvvet aklın ve kalbin gözü mesabesindedir. Firâset, istidlâlâ başvurmadan gaybın hükmünü bilmektir.”³⁸

Muhammed İkbal, “Mevlânâ’nın son derece güzel ifadesiyle seziş/ilham güneşin ışınlarıyla beslenir ve bizi, Hakikat’in hisle idrak edilemeyen yönleriyle temasa getirir. Hakikate ulaşmanın diğer bir yolu ise insanın aracısız olarak, buluş/keşf yoluyla gerçekte doğrudan ilişki kurmasıdır.” (*İslâm’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1984, s. 33-35) der.

Burada iki hususa özellikle temas edilmesi gerekir: Sûfiler, insanın “kalbinden geçen”i, “hatırına gelen”i, “zihninde düşündüğü şey”i firaset nuru ile bildiklerini ve keşfettiklerini sıkça dile getirir, buna “muzmarâtü’l-kulûba itılâ” derler. “Sıdk ehli ile birlikte olduğunuz zaman kalbinizi, zihninizi ve hâtırınızı iyi koruyunuz. Zira onlar kalb casusudurlar.” (Kuşeyrî, s. 485). Kalbdeki hisleri, zihindeki fikirleri bilirler. Fakat bu her sûfî, her şeyh bu yeteneğe sahiptir anlamına asla gelmez. Sıdk ehli denilen yüksek mertebedeki siddîklar ve âriflere özgü bir husustur bu.

Diğer bir husus da şu: “Kabir ahvâline itılâ” da tasavvufta önemlidir. Rüya, keşf ve ilham yoluyla, ölen bir kişinin mezarda hangi halde bulunduğunu bilmenin imkânı gösterilir ve bunun örnekleri verilir.

a) Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedr’de maktul düşen müşriklere şöyle hitap etmişti: “Rabbınızın va’dettiği şeyin gerçek olduğunu gördünüz değil mi?”.

Sahabe sorar: “Ey Allah’ın Rasûlü, ölümlere mi hitap ediyorsun?”

– “Evet, onlar hitabımı sizden daha iyi duyuyorlar, ama cevap veremiyorlar.”³⁹

b) Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün iki mezar görmüş ve burada gömülü olan kişilerin azap çektiklerini haber vermiş; “Biri koğuculuk yapıyordu, diğeri idrardan sakınmıyordu.” buyurmuştu⁴⁰.

³⁸ Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, Bulak 1256, s. 213, 253.

³⁹ İbn Hişâm, *Sîyer*, s. 466.

İlk sûfîler rüyada gördükleri vefat etmiş sûfîlerden ahiret halleriyle ilgili zaman zaman bilgi aktarırlar. Sonraki mutasavvıflar ise vefat eden insanların ruhlarıyla uyanık iken de görüştüklerini ve konuştuklarını söyler, buna da “müşâhede” adını verirler.

* Spiritizm denilen ruh çağırma ve çağırılan ruhlarla konuşmak, bahsedilen hususa benzerse de aslında ondan çok farklı bir şeydir.

Sûfîlerin keşf ve ilham dedikleri şey felsefedeki intuition/sezgi (hads)’den farklıdır. Sûfîler keşfi kalbin keşfi, ruhun keşfi ve aklın keşfi gibi kısımlara ayırırlar. Arşimet ve Newton’da olduğu gibi bir ilim adamının incelemekte ve araştırmakta olduğu bilimsel bir hakikatin birden içine doğması ve aklına gelmesi ilmî ve aklî bir sezgidir. Buna keşf de denebilir. Bilimsel keşifler hep böyledir. Fakat tasavvufta ilham ve keşften kastedilen şey bu değildir.

Bugün , Parapsikolojide telepati/öngörü, hiss-i kable’l-vukû’/önbiliş, durugörü/basîret, metapsişik/ruhötesi, vision/ru’yet (başkalarının göremediği gaybî şeyleri görme) ve audizion/semâ (gaybdan gelen sesleri, hâtiften gelen sedaları işitme) ESP yani extrasensory perception (duyudışı algı), “Futurology/gelecekbilim, Futurism/gelecekçilik, scientification/bilimkurgu (fantazi, edebiyat ve sinema) gibi konular üzerinde çalışılmakta, eskiden bilim dışı kabul edilip reddedilen bu gibi hususlar bugün yavaş yavaş bilimin araştırma alanına alınıp açıklamaları ve yorumları yapılmaya çalışılmaktadır. Burada söz konusu edilen keşf ve ilhamla hasıl olan gayba ilişkin bazı bilgiler hiçbir şekilde akıl ve duyu alanına, dolayısıyla bilim sahasına girmese bile “Bunların aslı ve hakikati yoktur.” demek her şeyden evvel bilimsel zihniyete ters-tir. Zira bilimsel zihniyet araştırma alanı dışında kalan hususları kabul etmese bile red ve inkâr da edemez. Özellikle dinin gayb dediği ve iman ile kabul edilmesini istediği hususlar böyledir.

Keşf ve ilhamla hasıl olan gayba ilişkin bilgilerin doğru olup olmadığını akıl ve duyu ile anlamak mümkün değildir. Zira bu tür bilgiler akıl ve duyu ile bilme alanını aşar (mâverâ-yı akl, müte’âl/aşkın saha). Bunu bilmenin yolu keşf ve ilhamdır. Bu yolla elde edilen bilgiler de şahsî ve ferdî manevî ve ruhî tecrübelerine dayanır. Bu sebeple bu bilgiler ancak vicdanla kabul edilir veya edilmez. Bu tür bir bilgi bir insanın gönlüne yatarsa onu kabul eder, yatmazsa kabul etmez.

⁴⁰ Müslim, Tahâre, 111; Ebu Davud, Tahâre, 11; Neseî, Tahâre, 26; İbn Mâce, Tahâre, 26.

Gaybdan verilen haberlerin doğruluğu aklen ispatlanamadığından bu yol pek çok hurafenin ve bâtil inancın ortaya çıkmasına da sebep olmakta; bu tür hurafe bâtil inançlar da bunu çıkarana tarafından alabildiğine sömürölmekte, süflî çıkarlarına âlet edilmektedir. Bu tür bir bataklığa düşmemenin yolu belli bir ölçüde, sınırlı olarak ve ihtiyat kaydıyla "Gaybı ancak Allah bilir." ilkesini rehber edinmek, ama salih, takvâ sahibi ve dindar insanların konuyla ilgili fikirlerine ve beyanlarına saygılı olmaktır. Burada herkesin şunu kendine sorması lâzımdır: "Gaybı ancak Allah bilir." ilkesine sıkı bir şekilde sarılmak ve bunu, istisnaları bulunmayan genel bir kural olarak sunmak acaba bununla ilgili bir yığın hurafe ve bâtil inancın ortaya çıkmasını engellemiş midir? Veya bunların miktarını ve olumsuz etkilerini azaltmış mıdır?

Bugün münecimlik (Astroloji), ufoculuk (ufoloji), falcılık, cindârlık, medyumluk (medium, aracı, cinle insan arasında aracılık eden, cindâr, huddâmı olan), kâhinlik, spiritizm (ruh çağırmacılık), parapsikoloji, metapsişik/ruhötesi olaylarla ilgilenme ve benzeri akımlar gaybın her türü, insanların, insanlığın, hatta dünyanın ve evrenin kaderi ve geleceği üzerinde konuşmakta, gâib sayılan hususlarda haberler vermekte, başta sosyete olmak üzere her kesimde ilgi görmektedirler.

Mes'elenin esasına girmeden ve bu hususu bütün boyutlarıyla ortaya koymadan "Allah'tan başka hiç kimse gaybı bilmez." diye kestirip atmanın, bu konuda ileri sürölen sakıncaları ve zararları önlemede önemli sayılacak bir etkisi olduğunu sanmıyorum. Üstelik bu anlayış Kur'ân ve sahih hadislerin anlaşılmasını güçleştirici niteliği sebebiyle yeni problemlerin de kaynağı olmaktadır.

Diğer yandan ayırım yapmadan "Allah'tan başka hiçbir kimse gaybı bilmez." demek, bu önermeyi istisnaları olmayan genel bir kaide ve tümel bir hüküm olarak ortaya koymak bilimsel inceleme ve araştırmaların, keşif ve icatların alanını daraltır. Çünkü anne rahmindeki ceninin cinsiyetini belirleme, yağmurun ne zaman yağacağını tahmin etme ve gelecekte kazanılacak şeyi tasarlama bilinmeyen gayb sayılacak olursa tababet, meteoroloji ve ekonomi ile ilgili araştırmaları zora sokabilir. Bundan başka anne rahmindeki ceninin cinsiyetinin bilinmesi Allah'tan başkasının bilemeyeceği bir gayb sayılır da sonradan bu husus tıbben bilinirse bu defa da insanların vahye ve Kur'ân'a olan inançlarına zafiyet gelebilir. Onun için ulemanın gaybla ilgili âyet ve hadislerle getirdikleri yorumların ciddi bir biçimde yeniden ele alınıp irdelenmesi gerekir.

« Bugün Ay'ın ve Güneş'in ne zaman tutulacağı, bunun nerelerden görülebileceği, kuyruklu yıldızların ne zaman dünyaya ne kadar yaklaşacağı hesaplara dayanılarak çok önceden bilinmektedir. Bunun bilinmediği eski dönemlerde ve çağlarda bunlar gayb sayılırdı. Fakat bu dînî anlamda gâib değil, ilmî anlamda bir meçhul idi. Bu tür hususların ilk bakışta Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği gayb sayılması, bunu bilme teşebbüslerinin Allah'ın işine karışma olarak nitelenmesi dînî hayata zarar verir »

İnsanların bilmedikleri hususlar her zaman bildiklerinden fazla olmuştur. Bundan sonra da böyle olacaktır. Evren ve onda olan her şey bilinmezliklerle doludur. Allah ve evren hakkındaki bilgilerimiz bilmediklerimize göre çok azdır. Hatta insanın kendisi ve hemcinsi hakkındaki bilgisi bile böyledir.

İnsan, çevresini kuşatan meçhuller ve sırlar ağı içinde yaşamaktadır. Bugün için bilinmediğinden ve henüz keşfedilmediğinden gayb gibi görünen birçok meçhul peyderpey malûm hale gelmektedir. Bunlardan bir kısmı akıl ve duyu ile, diğer bir kısmı keşf ve ilham yoluyla bilinen hususlara dönüşmektedir. Hikmet ve irfan dediğimiz geniş bir alan keşf ve ilhamın ürünü olan bilgi ve ma'rifetlerle doludur.

Akıl ve duyuların yanı sıra ilim, irfan, ma'rifet, hikmet üretme aracı olan keşf ve ilhamlardan insanları yoksun bırakmak veya bu yolla üretilen bilgilerin sıhhatinden ve meşruiyetinden şüphe etmek insanlığa bir şey kazandırmaz. Aslında “Sadece Allah'ın bildiği gayb” kategorisine dahil olmadığı halde o kategoriye idhal edildiği için ilk nazarda bize gâib görünen pek çok meçhul hakikat o kategoriye dahil değildir. Daha evvel işaret edildiği gibi tek tek insanlara göre veya bütün insanlığa göre belli bir zaman diliminde gâib niteliğinde olan şeyler daha sonra bu nitelikten çıkmakta ve malûmumuz olmaktadır.

Câmî, Hâfız Şîrâzî'den bahsederken “Lisânu'l-gayb'dır, tercümân-ı esrârdır, nice esrâr-ı gaybiyyeyi ve meânî-i hakîkiyyeyi sûret kisvetinde ve mecaz libasında göstermiştir.” demektedir (*Nefehâtü'l-Üns*, s. 681). İlham perilerinin gayb aleminde kendisine bilgi ve haber getirdiklerini zaman zaman ifade eden Hâfız Şîrâzî:

“Zî-sırr-ı gayb kes âgâh nîst kıssa mehân
Kudâm mahrem-i dil reh der-în harem dâred”

“Gaybın sırrına hiçbir kimse vâkıf değildir. Hikâye okuma
Hangi sırdaşın yolu bu hareme varabilir?”
demekte; bilinemez gaybla bilinebilen gayba işaret etmektedir.

TARTIŞMA

Sorular – Cevaplar

Prof. Dr. Yünni SEZEN

İzâfî gaybı gayet iyi anladık zannediyorum. Süleyman Uludağ Bey'in bu açık anlatımına teşekkür ediyoruz. Fakat, mutlak gayb hakkında bende bazı tereddütler nâsıl oldu. Mutlak kelimesini felsefeciler de kullanır; ama, bu kelimeyi mutasavvıflar daha çok kullanıyor. Mutlak Varlık ile Allah kastediliyor. Mutlak Varlık ile mutlak gayb birbiriyile çelişmez mi? Mutlak gayb, bize göre gayb olur; mutlak gaybdır ki bunu dahi tartışmak gerekir. Eğer bir şey biliniyorsa mutlak olmaktan çıkar. Allah kendi kendini, her şeyi biliyorsa ona artık mutlak gayb denir mi?

Mutlak gayb ile mutlak yokluk aynı mânâyâ gelmez mi acaba? Mutlak gayb eğer mutlak yokluk mânâsında ise çünkü mutlak kelimesi, mutlak kavramı onu ifade ediyor. Mutlak, hiçbir imkânı, hiçbir başka şekli olmayan olduğuna göre, mutlak yokluk anlamına geliyorsa hâşâ Allah da yoktur gibi bir şeye bizi yanlış olarak sürüklemes mi? Yani bu iki mutlak kelimesinde, kavramında mutlak var olanla mutlak gayb acaba birbiriyile çelişmez mi? Bu sorunun cevabını rica ediyorum.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Bu yerinde bir sual. Kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak gidecek olursak böyle bir sonuca ulaşabiliriz. Gayb demek, gayb olmuş demektir. Yok olmak, adem mânâsına da gelebilir. Ancak ben konuşmamda, "Bir yerde gaybî varlıkla gaybî birlik eş anlamlı olabilir" dedim. Orada eş anlamlı kullanmak gerekir. Yani mutlak gayb bilgi ile mutlak gayb varlık özdeş kelimelerdir, o noktada. Biz bunu sadece isim olarak biliyoruz. Allah'ın mahiyeti, hakikati hakkında bir şeyler söyleniyor da; ama bu, genellikle Allah'ın hakikatine, insan idrakinin ulaş-

mayacağı kabul edilir. Bakınız orada özdeş diyorum. Yani ayrı ayrı şeyler değil. Sıfatla mahmul birbirinden farklı şeyler değil. İkisi de aynı mânâda.

Şinasi'nin bir ifadesi var:

“İdrak-i meâlî bu küçük akla gerekmez

Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez” diyor.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Saim YEPREM

Yümni Sezen Bey'in sorusunu ikmal için konuşuyorum. Hemen hemen bütün kelâm ekollerinin “Vâcibü'l-Vücut varlığı aklen bulmak mümkündür; akıl ulaşır” görüşüne tamamen ters düşen bir yapıda bu mutlak gaybla ilgili verilen bilgi. Eğer mutlak gayb diye bir varlık biliyorsak, biz bu bilgiye ne ile ulaşmış oluyoruz? Varlık bilgisine ne ile ulaşmış oluyoruz? Bunlara cevap verilemiyor. Halbuki gaybü'l-gaybın tarifinde, Mahmut Erol Kılıç da, zât-ı âlî'niz de, varlığına bile aklın erişemeyeceği, ancak Allah'ın bildiği alan diye tarif edildi.

Sorumlu kişiler olarak bizler aklen ulaşamayacaksak o vakit Yümni Sezen Bey'in dediği gibi karşımıza yokluk çıkıyor. Varlığın aklen bile bilinemez varlık olması hâlinde nasıl Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ile gaybü'l-gaybın ayniyeti ifade edilebilir? Bu ciddi bir problemidir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Bu konuda şunu söylemek istiyorum. Sadece Allah için değil, madde için de bu söylenmektedir. Zâtî eşya bilinemez diye. Bu görüş Kant'ta da var. Nomen denilen şey hakkında insanlar bilgi sahibi olamaz kabul edilir. Biz zaten يؤمنون بالغيب derken, akli orada kullanmıyoruz. Onu imanla kabul ediyoruz. Ama O'nun sıfatlarını, fiillerini, O'nun âyetlerini biliyoruz. Kur'ân O'nun zatından değil, âyetlerinden bahsediyor. O oradan anlaşılabilir. Bir şeyin zâtını bilmeyiz de o zattan kaynaklanan tezahürleri, tecellileri, alâmetleri ve nişanları biliriz. Tezahürleri itibariyle farklı düşünmek mecburiyetindeyiz.

Psikologlar psikoloji üzerinde konuşuyorlar; ama, ruhun ne olduğunu tartışmıyorlar. Çünkü ruhun ne olduğu onlara göre bilinen bir şey değil. Onlar da diyorlar ki ruhun ne olduğu bizi ilgilendirmez; biz bunu peşinen kabul ederiz ve onun üzerine insan nefsinin davranışlarının, hislerinin, düşüncelerinin deneyimlerini, ölçümlerini, kanunlarını bulmaya çalışırız. Bu budur. Aynı şey. Felsefede gördüğümüzün bir benzeri teolojide de vardır. Biz bilinmez diyoruz. Bilinir demenin doğuracağı mahzurlar vardır. Burada Allah'ı ihata etmek söz konusu olacaktır. İnsan Allah'ı nasıl ihata edebilir? ولا يحيطون بشيء من علمه Kendini değil ilmini bile ihata edemiyoruz. Çok cüz'î bir bilgi ve ruhtan bahsedilirken de وما اوتيتم من العلم الا قليلا . Bu az bir bilgi ile biz ruhu bile anlamazken Allah'ın zatını nasıl bilebiliriz. Kelâmda Allah'ın zatı hakkında bazı şeyler konuşulabilir. Konuşmak ayrı bir şey; ama bilinir mi bilinmez mi o daha farklı bir şeydir.

Teşekkür ederim.

Nebi BOZKURT

Öğleden önce sunulan tebliğde de geçti; bu mugayyebât-ı hamsede Lokman Sûresi'nin son âyetini hep ceninin cinsiyeti olarak yorumladık. Eskiden beri yapılan yorum, onun sa'îd mi-şakî' mi olacağını ancak bilir şeklindedir. Bunu arz etmek istedim.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Genetik gibi başka özellikleriyle ilgili olarak da bu şeyler sorulabilir. Eğer sizin dediğiniz gibi "onun sa'îd mi-şakî' mi olacağını ancak Allah bilir" denirse, cenin dünyaya geldikten sonra da, elli yaşına gelse de cennetlik midir-cehennemlik midir olduğu bilinmez yani.

Prof. Dr. Ali ÖZEK

Bu mutlak tabiri bana göre yanlış bir tabir. Bu tabirin anlaşıl-maması da oradan kaynaklanıyor. Çünkü gayb, aslında var; fakat, bilinmiyor. Yani gayb dediğimiz şey mevcut. Bu ister Allah'ın zatı ile ilgili olsun, isterse onun dışındaki mâsiya olsun. İnsan tarafından bili-

nemeyen; fakat, varlığına da inanılan bir şeydir. Yoksa, mutlak denildiği zaman bunun zıddı mukayyedir. Arapça bir kelime olduğu için mutlak, belki mânâsı Türkçe olarak tam bir şekilde anlaşılamıyor. Mutlak, sınırsız demektir. Mutlak kelimesi Türkçe’imizde varlığı-yokluğu da ifade ediyor. Dolayısıyla burada önemli olan, gayb bilinemez, bilinmemesi bakımından gaybdır; yoksa vücut bakımından gayb olan her şey vardır. Çünkü, birinci derecede gayb olan Allah Teâlâ olduğuna göre, O’nun varlığını biz zaten anlıyoruz. Bu bakımdan burada gayb kelimesine mutlak sıfatının eklenmesi bence pek doğru olmasa gerektir.

Bir diğer husus da Süleyman Uludağ Hocamız, ilham, keşif ve buna benzer tasavvufî birtakım tabirleri izah ettiler. İlham ve keşif yoluyla veya başka birtakım vasıtalarla gaybın bilinip-bilinmemesi bakımından gaybı ikiye ayırıyoruz.

Allah’ın zatı ki zaten يؤمنون بالغيب den murat O’dur. O’nu insan aklının bilmesi mümkün değildir. O’nun dışında kalan gayb olan şeylerin bir kısmını ise insanın bilmesi mümkündür. Bu da iki yolla bilinebilir:

a) Vasıtalı yoldur ki bunlar teknoloji, ilim gibi metodlardır. Bunlar yoluyla daha önce gayb olan, bizim için gayb gibi görülen meseleler bilinebilir. Arapça’da gayb, gözle baktığımız zaman arazideki görünmeyen kısımdır; alçak olan ve dağ arkasında kalan kısım gibi.

Bu gibi tartışmalar daha eskiden beri vardır ve halen de devam etmektedir. Tasavvufçular iddia ediyorlar ki, “Ehl-i tasavvuf, çeşitli mertebelere varmış olan insanlar gaybı bilir”. Bu bir iddiadır; doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Süleyman Uludağ Bey ifade etti, ben buna şunu ilave etmek istiyorum: Gayb insan tarafından da bilinebilir ve bu insan da sınırlı değildir. Yani müttaki olacak, kâhin, sâhir olacak gibi bir şartı da yoktur. Çünkü insanın elinde ve aklında birtakım vasıtalar var. Bunlardan birisinin teknoloji olduğunu az önce söyledik.

b) İlham veya başka metodlarla gayb bilinebilir: Meselâ, “İçime doğdu” denir.

Bir filmde iki kardeşten birini bir yerde yakalıyorlar ve dövüyorlar. Diğeri o azabı, eziyeti, sıkıntıyı, sanki kendisini dövüyorlar gibi duyuyor ve etrafındakilere “Bana vurdular, canım yandı” diyor. Meğerse aynı anda kardeşi dövülüyormuş. Yani insanlar arasında bugünkü telsiz ilişkileri gibi birtakım ilişkiler olabilir.

Burada şunu vaz' etmemiz gerekiyor: Bazı kimseler gaybı bilir, keşfeder, ona ilham gelebilir. Fakat ilham ve rüya esbâb-ı ilimden değildir; bunlar ilim ifade etmez. Herkes için geçerli olan bir bilgi kaynağı değildir. Bunları Süleyman Uludağ Bey de ifade ettiler.

Bunlar insanlar arasında tartışılmaktadır. Fakat, bizim asıl vermek istediğimiz mesaj, gayb Allah'dır. Yani gayb, Allah için kullanılmıştır ve Allah'ın dışında kalan, mâsiva olan gaybın da ilmi sınırlı değildir. Bir kısmını Allah zaman içerisinde peygamberlerine, kullarına kendisi bildirir; bir kısmını da insanlar bilebilir.

↳ El-Ezher Üniversitesi'nde bir hocamız vardı. "Bir gün gelecek, insanlar kuşların dillerini anlayacak" derdi. Çünkü, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Süleyman(a.s)'ın kuşlarla ve karıncalarla konuştuğu belirtiliyor. Onun için burada sınır koymamalıyız ve bazı şeyleri esnek bırakmalıyız.↵

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Ben bir hususu eklemek istiyorum. Mutlak gayb konusu ilk sûfilerde yok. Zaten İslâmî terminolojide de yok. Biz burada kelimeleri tartışmıyoruz. Benim mutlak gayb dediğim şey, Allah'ın bilip de bizim bilmediğimiz ve hiçbir şekilde de bilemeyeceğiniz bilgilerdir. Önemli olan, anlatılmak istenen mânâ. Bu bakımdan, kullandığımız terimler o kadar önemli değil.

İkinci husus, "Sûfiler iddia ediyorlar ki..." sözüdür. Ben de diyorum ki bu sûfilerin iddiası değildir. İslâm'dan evvel de filozoflar bunu iddia etmişlerdir. Müslüman filozoflar ve hatta Selefiler de bunu iddia etmişlerdir. Yani insanlığın büyük bir ekseriyetinde bu iddialar görülebilen bir husustur; bu bir yönüyle evrensel bir olgudur. Batı'dan tercüme yoluyla gelen fikirler de var. Bu sadece Müslümanlara veya velilere özgü bir şey değildir. İnsanı bir haslet olduğu için, ilk insandan günümüze gelinceye kadar bu problem vardır ve bundan sonra da var olmaya devam edecektir.

Teşekkür ederim.

